

Michaela MALANÍKOVÁ

Oddělené sféry, nebo komplementarita? Interakce mužů a žen na pozadí středověkého města¹

Koncept women's, gender a men's history se v rámci české historiografie prosazuje jen velmi pozvolna, což platí zvláště pro období starších dějin. Ať už budeme důvody této nedůvěry hledat kdekoli,² faktem zůstává, že výzkum konstruování tzv. sociálního pohlaví ve středověku a raném novověku zůstává u nás opomíjeným tématem.³ Objektivním důvodem zdrženlivosti badatelské obce je pochopitelně fragmentární dochování pramenné základny a její specifický charakter.⁴ Badatelka či badatel, kteří se rozhodnou věnovat tomuto tématu, tak musí činit s vědomím, že rámec jejich poznatků v dané tematické oblasti bude zpočátku utvářen hlavně na základě výsledků zahraničních výzkumů a teprve časem bude možné dobrat se na základě pramenného výzkumu domácí varianty fungování zahraničním badáním navržených modelů, případně navrhnout alternativy nové. Přestože je středověk z hlediska kultury někdy považován za relativně homogenní období, nelze analogické vyvozování vzhledem ke specifické politicko-hospodářsko-právní situaci jed-

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci Výzkumného záměru MU v Brně MSM 0021622426 *Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura*.

² Častým vysvětlením je obecná nedůvěra historie jako disciplíny k teoretickým konceptům, k tomu srov. Daniela TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od women's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006, s. 29, kde zároveň autorka výstižnou a přehlednou formou shrnula pro českou veřejnost hlavní mezníky v bádání o ženách, mužích a genderu v západoevropské a americké historiografii. Ze zahraničních prací reflektujících vývoj a proměny tohoto směru historického bádání v anglicky mluvícím prostředí jmenujme alespoň Johanna ALBERTI, *Gender and the Historian*, Pearson Education 2002, která mapuje období mezi léty 1969–1999.

³ O tom, že se „blýská na lepší časy“, svědčí první díl zamýšlené čtyřsvazkové ediční řady *Gender v českých preskriptivních diskurzech raného novověku*, viz Jana RATAJOVÁ — Lucie STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby mlé, hlavy nemající?*, Praha 2008.

⁴ K gender history v rámci medievistiky teoreticky srov. např. Bea LUNDT (Hg.), *Auf der Suche nach der Frau im Mittelalter. Fragen, Quellen, Antworten*, München 1991, s. 7–22; Joel T. ROSENTHAL (ed.), *Medieval Women and the Sources of Medieval History*, University of Georgia Press 1990, s. VII–XVII.

notlivých regionů přeceňovat.

Následující text se hlásí do „gründerské“ fáze výzkumu v této oblasti – nenavazuje a neprecizuje, ale spíše v obrysech nastiňuje některé základní teze týkající se modu vivendi mužů a žen na pozadí českého, resp. moravského středověkého města. Možných otázek a tematických okruhů je samozřejmě mnohem více. Jeho název navozuje dojem víry v objektivní existenci dvou oddělených světů v rámci středověkého města – světa mužů a světa žen, odkazuje tedy spíše k tradiční *women's history*, s jejím dělením lidstva na dvě poloviny na základě biologického pohlaví, než ke konceptu *gender history*, jež se zjednodušeně řečeno koncentruje na způsob, jakým společnost v konkrétním období konstruuje a prosazuje maskulinitu a femininitu jako soubor hodnot, které jsou s oběma základními typy lidské existence spojovány, od jeho zástupců očekávány a někdy také nekompromisně vyžadovány. Tento fakt je dán v první řadě již zmiňovanými limity a roztříštěností středověké pramenné základny českých zemí,⁵ která v drtivé většině případů nedovoluje abstrahovat rovinu, na jejímž základě by bylo možné provést *genderovou* analýzu, tak jak ji chápeme v rámci novějších dějin, kde se s těmito kategoriemi pracuje jako s konceptem, který se nevztahuje nutně na konkrétní biologickou predispozici. Sestoupíme-li od mravoučných traktátů středověkých církevních autorit, které porovnávání mužského a ženského elementu věnovaly poměrně obsáhlý prostor, na úroveň městského života, zjistíme, že nejzazší rovinou, kterou nám prameny domácí proveniencí ve většině případů dovolí rekonstruovat, je s ohledem na naše téma způsob, jak spolu konkrétní ženy a muži koexistovali, což odpovídá z metodologického hlediska spíše tradiční *women's history*. Toto dělení na základě biologického pohlaví je však nutné chápat pouze jako pomocný prostředek, který umožňuje zkoumání „vztahového pole“, jež mezi ženami a muži (kteří jsou vedle své biologické identity implicitně také nositeli *genderu*, respektive na něž společnost své představy o *genderu* projektuje) dané doby existovalo. Ve středověku, možná ještě více než v případě pozdějších historických období, je nezbytné se při zkoumání konstrukce maskulinity či femininity vztahovat na určitý časový, sociální, společenský a geografický kontext. Důležité je rovněž uvést tento konstrukt do vztahu s konkrétním sociálním prostředím, právním okruhem, biologickým věkem jedince nebo skupiny osob, neboli (v souladu se středověkým členěním lidského života a jeho fascinací čísly) s různými životními cykly atp. Jinými slovy, je zjevné, že neexistuje žádný univerzální středověký koncept mužství či ženství,⁶ ale těchto paralelně rozvíjených konceptů existuje celá řada v závislosti na tom, jaká výše společnosti se ocitne v poli našeho zájmu. Předkládaný text je tudíž v tomto ohledu nutně zjednodušující.

V západoevropské historiografii se první práce tematizující *men's history*

⁵ Srov. např. Božena KOPIČKOVÁ, *Prameny ke studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti*, Praha 1992.

⁶ Důsledně vzato by tedy bylo přesnější mluvit o „femininitách“ a „maskulinitách“, viz např. titul práce Sharon FARMER – Carol BRAUN PASTERNAK, *Medieval Masculinities: Regarding Men in the Middle Ages*, Minnesota 1994.

začínají nesměle objevovat až v osmdesátých letech, a to jako odpověď na hledání a zkoumání konstrukce femininity, jež bývala stavěna do opozice k normativní maskulinitě, která ovšem se zakoušeným „mužstvím“ často neměla mnoho společného. V rámci mediévistiky je men's history reflektována s mírným zpožděním a koncentruje se především na několik tematických okruhů/historických fenoménů, které produkovaly vyhraněný obraz mužského jednání: svět hrdinských literárních eposů, dvorskou kulturu s jejím ideálem dokonalého rytíře a výhradně mužské prostředí středověkých univerzit. Vedle toho jsou tematizovány také středověkou společností odsuzované a pronásledované formy chování, tedy dobový „antihrdina“, jehož typickým představitelem je muž s homosexuální orientací.⁷ Zájem o dějiny homosexuality je ostatně charakteristický pro men's history vztahující se k jakémukoli historickému období. V menší míře jsou podrobovány zkoumání vzory mužství v středověkém evropském urbánním prostředí,⁸ kde se výzkum koncentruje hlavně na oblast cechovní organizace.

Město bylo v rámci období středověku specifickým prostorem. Přestože drtivá část tehdejší populace stále žila na vesnici, právě město bylo prostorem, kde se odehrávaly převratné společenské a ekonomické změny, které často ovlivnily chod společnosti jako celku. Vliv města a městského způsobu života jako dobového fenoménu se plně odráží také ve vztahu mužů a žen.⁹ Města od počátku vznikají hlavně jako centra řemeslné výroby a obchodu, hnacím motorem městské komunity je proto ekonomická prosperita, na které se výrazným dílem podílejí obě pohlaví. Moment koexistence mužů a žen je zde velmi silný – v případě šlechtického dvora je kontakt obou forem lidského druhu mnohem ritualizovanější a v mnohých aspektech zde fungují oba světy odděleně, oproti sídlům vesnického typu je pak město charakteristické mnohem vyšší koncentrací obyvatel. S trochou nadsázky je možné vnímat městský prostor jako tavicí tyglík, v němž se ingredience dané doby (včetně způsobů soužití mužů a žen) míchají ve vyšších obrátkách, vzniká větší potřeba tato pnutí v dané době verbalizovat, proto mohou být i pro moderní oči lépe čitelné.

Zatímco v současnosti je práce vykonávána odděleně od soukromého života, středověká městská domácnost je naopak místem, kde rodinný život a řemeslo, případně obchod, organicky prorůstají.¹⁰ Existují četné doklady toho, že v měst-

⁷ Existují ovšem i výjimky, o 12. století se kvůli dočasné toleranci homosexuality hovoří jako o Gagnymedově století, srov. Jacques LE GOFF – Nicolas TRUONG, *Tělo ve středověké kultuře*, Praha 2003, s. 74.

⁸ Cristina M. FITZGERALD, *The Drama of Masculinity and Medieval English Guild Culture*, Palgrave Macmillan 2007; Ruth MAZO KARRAS, *From Boys to Men. Formations of Masculinity in Late Medieval Europe*, Philadelphia 2003, zde pak hlavně kapitola *Masters and Men: Independence and Urban Craft Workers*.

⁹ K významu městského způsobu života pro „emancipaci“ žen srov. např. Edith ENNEN, *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 96–117, nebo Erika UITZ, *Die Frau im Mittelalter*, Wien 2003, zde hlavně s. 14–20.

¹⁰ K problematice městské domácnosti, organizace práce a rodinného života srov. např. Alfred HAVERKAMP (Hg.), *Haus und Familie in der Spätmittelalterlichen Stadt*, Köln 1984. K tématu městské domácnosti jako centru řemeslné výroby zde srov. především Michael MITTERAUER,

ských řemeslnických dílnách i v rámci obchodního podnikání se ženy v roli manželek, sester či dcer společně s muži na práci výrazně podílely, ovšem jejich podíl na prosperitě městské ekonomiky zůstával dlouho utajen, protože daně odváděl do městské pokladny muž, který zároveň vystupoval jako nominální hlava rodiny. Jedině on je tedy ve většině případů zachytitelný v dochovaných pramenech. Tak se mohlo stát, že ženská práce ve středověku byla historickou obcí dlouhou dobu spojována pouze se sférou práce v domácnosti. Tato představa byla posilována skrze obeznámenost s díly středověkých náboženských autorit a jejich antifeministických postojů sugerujících existenci oddělených světů, přičemž tyto texty mravoučného charakteru byly chápány jako věrný obraz životní praxe. Pokud je zde použit poněkud těžkopádný termín „práce v domácí sféře“ a „práce ve veřejné sféře“, jedná se pouze o snahu terminologicky rozlišit ženskou a mužskou práci v rámci rodinného hospodářství, které i v pozdně středověkých městech fungovalo z velké části jako ekonomicky soběstačná jednotka,¹¹ a prací na výdělek, z níž byly městu odváděny daně. Tyto dvě sféry spolu nicméně v praxi velmi úzce souvisely už jen z toho prostého důvodu, že se často koncentrovaly do jednoho místa.

Spolupráce všech členů domácnosti v praxi byla klíčová pro dosažení stabilní ekonomické situace rodiny jako celku, nicméně její nominální hlavou i vedoucím řemeslnické dílny je oficiálně muž, který je zároveň i nositelem uznání za svou kvalifikovanou práci. Ženám tak zdánlivě zůstává vyhrazena pouze sféra domácích povinností v užším slova smyslu. Z dobových testamentů a listin je nicméně zřejmá určitá míra ocenění ze strany manželů ve vztahu ke svým protějškům. Drtivou většinu právních pořízeních, tj. koupí, prodejů, zřízení beneficí atp. vydává muž společně se svou manželkou, oba přitom bývají jmenováni – tato skutečnost pravděpodobně souvisí s prosazením myšlenky majetkového spoluvlastnictví v rámci městské rodiny. Z testamentárních norem i praxe jihoněmeckého právního okruhu dále vyplývá, že hlavními adresáty mužských posledních pořízeních byla manželka a děti, nikoli například mužská linie manželova příbuzenstva.¹²

Část městského obyvatelstva nicméně nebyla v natolik ekonomicky příznivé situaci, aby si mohla pořídit vlastní dům, případně provozovala řemeslo ve

Familie und Arbeitsorganisation in städtischen Gesselschaften des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit, in: Alfred HAVERKAMP (Hg.), *Haus und Familie in der Spätmittelalterlichen Stadt*, Köln, 1984, s. 1–37.

¹¹ Když florentský měšťan Paolo Certaldo v druhé polovině 14. století udílel rady, jak vychovávat a dohlížet nad domácností, zmiňuje výslovně nutnost naučit ženu tyto činnosti: pečení chleba, vykostění drůbeže, prosévání, vaření, praní, stlaní, předení, tkání, vyšívání, postřihování vlny a přešívání prádla, viz: Julia O'FAOLAIN – Lauro MARTINES (ed.), *Not in God's Image*, Harper Torchbooks 1973, s. 169.

¹² K tomu srov. Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Zásady testamentární praxe královského města na jihoněmeckém právu (na příkladu Brna)*, in: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Praměny, metodologie a formy využití*, Praha 2006, s. 50; Michaela MALANÍKOVÁ, *Několik poznámek k ženským testamentům v pozdně středověkém městě*, in: tamtéž, s. 139–143.

vlastní domácnosti.¹³ Tito lidé žili v nájmu (často několik nájemníků, nebo rodin v rámci jednoho domu) a můžeme předpokládat, že velká část z nich docházela do movitějších domácností, kde vykonávala nejrůznější služebné či sezónní práce. U těchto osob nemůžeme předpokládat úzkou řemeslnou profilaci, jejich ekonomické přežití často záviselo právě na schopnosti paralelně kombinovat různé pracovní dovednosti v závislosti na momentální poptávce.¹⁴ Městské obyvatelstvo (mimo těch úplně nejchudších) zachycují rejstříky městské sbírky,¹⁵ které bývaly pořizovány pro evidenci vybírané daně. Přestože jsou tyto prameny často velmi stručné, jsou zároveň jedinými písemnostmi, které v našem prostředí umožňují alespoň částečnou kvantifikaci. Na jejich základě je možné analyzovat v souvislosti s naším tématem např. procentuální zastoupení poplatníků a poplatnic, dále pak můžeme porovnat výši placené částky, typ vykonávaného řemesla, počet osob (rodin) žijících v rámci jednoho domu. Při kontinuálně dochované řadě rejstříků pocházejících z jednoho místa¹⁶ lze pak zachytit jednotlivé osoby v delším časovém období či stabilitu vykonávaných řemesel u jednotlivých poplatníků a poplatnic.

Poplatníci-muži tvoří v českých a moravských rejstřících městské sbírky 14. a 15. století drtivou většinu ze zaznamenaných osob, nicméně počet žen zachycených v prostoru městských hradeb je stabilní, pohybující se mezi 8–15%.¹⁷ Ve starší západoevropské literatuře zmiňovaná převaha ženského obyvatelstva nad mužským je dnes přijímána s rezervou a důvody jsou případně spatřovány nikoli ve faktorech biologických, ale spíše s ohledem na dobové migrační tendence.¹⁸ Pokud je jako daňová poplatnice uvedena žena, jedná se v zásadě o dva případy: část daňových poplatnic uvedených v rejstřiku či knize tvoří vdovy, které odvádí daně na místě svých manželů (ve většině případů jsou explicitně označeny jako *vidua* či

¹³ Bydlení chudých ve středověkých českých a moravských městech se naposledy věnoval František HOFFMANN, *Bydlení chudých vrstev ve středověkých městech*, in: Documenta Pragensia XVI, Praha 1998, s. 17–25.

¹⁴ Srov. M. MITTERAUER, *Familie und Arbeitsorganisation*, s. 12–13.

¹⁵ Pojem rejstříky městské sbírky navrhuje na místo staršího pojmenování berní rejstříky používat F. Hoffmann, viz: František HOFFMANN (ed.), *Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442*, Archiv český, svazek XL/2, Jihlava – Praha 2004, předmluva, s. XXV.

¹⁶ Typickým příkladem je Brno a Jihlava, srov. Bedřich MENDL (ed.), *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935; Kateřina URBÁNKOVÁ – Veronika WIHODOVÁ (edd.), *Brněnské berní rejstříky z přelomu 14. a 15. století*, Brno 2008; F. HOFFMANN (ed.), *Rejstříky městské sbírky jihlavské*.

¹⁷ Srov. Hana PÁTKOVÁ, *Ženy ve středověkých berních rejstřících*, in: Documenta Pragensia XIII, Praha 1993, s. 47–55; Michaela MALANÍKOVÁ, *Brněnské ženy 1343–1477 ve světle berních pramenů*, in: Brno v minulosti a dnes (dále jen BMD) 18, 2005, s. 21–42. Na základě rozboru jihlavských rejstříků městské sbírky je možné konstatovat, že situace vypadala obdobně, procentuální hranice zastoupení poplatnic se zde pohybuje na spodní hranici zmiňovaného rozpětí.

¹⁸ K problematice používání berních knih jako pramenů pro výzkum rodinných poměrů a struktury domácností i momentu převahy ženského obyvatelstva nad mužským podrobněji E. ENNEN, *Ženy ve středověku*, s. 151–153. K posledně jmenovanému dále M. MITTERAUER, *Familie und Arbeitsorganisation*, s. 20–21.

relicta), část tvoří ženy samostatně výdělečně činné.¹⁹ U mužů je situace složitější, z rejstříku či berní knihy nejsme schopni rozlišit, zda konkrétní muž platí daně jako hlava rodiny, jako samostatně výdělečně činný nesezdaný jedinec, či jako vdovec. V těchto případech nabízí potenciální východisko mikrohistorie, která v případě některých osob umožňuje rekonstruovat jeho či její osudy a rodinné vazby. Jedná se ovšem o metodu mimořádně pracnou, časově náročnou a proveditelnou pouze v některých případech.²⁰ Pokud je u jména muže či ženy (ne-vdovy) uvedeno řemeslo, je téměř jisté, že jej skutečně vykonávali, u vdov můžeme být na pochybách, jestli zaměstnání, které má zapsáno, skutečně aktivně provozovala, nebo jen nominálně odváděla plat z dílny či obchodu.²¹

Při rozboru částek, které odvádějí muži a ženy do městské pokladny, je zřejmé, že do ekonomicky nejslabší skupiny náležely ve velké většině samostatně výdělečně činné ženy. S obtížnou ekonomickou situací těchto žen souvisí i fakt, že žily obvykle v nájmu v méně lukrativní části města. Skutečnost, že zastoupení samostatně žijících žen je nadprůměrné v nejméně majetných vrstvách, nepřímo potvrzuje, že mužský výdělek představoval hlavní zdroj příjmů v rodině. Jedním z důvodů vyšších mužských výdělků byla pravděpodobně ustálená představa o větší hodnotě mužské práce jako takové, další, racionálnější ukotvenou příčinou je intenzivnější péče žen o malé děti a také typ pracovních aktivit, které ženy vykonávaly. Výjimkou jsou ovšem vdovy po cechovních mistrech, které mohou řemeslo vykonávat (někdy spíše spravovat) a jejichž pozice je umocněna tím, že sňatek s takovou ženou se automaticky stává vstupenkou do exkluzivního spolku cechovních mistrů.²²

Zdá se, že domácí městské právo ani cechovní statuta nestanovila žádný seznam povolání, která by byla přístupná pouze mužům,²³ ale z kontextu vyplývá,

¹⁹ Část této skupiny poplatnic tvořily i provdané ženy, které vlastnily majetek, jenž nepodléhal manželově rozhodovací kompetenci – většinou tedy takový, který si do manželství přinesly ze své původní rodiny, nebo vykonávaly řemeslo mimo domácnost. Specifikovat tyto poplatnice bez pečlivého srovnání s ostatními typy pramenů je nemožné.

²⁰ Z biografii středověkých měšťanů vzešlých z domácího prostředí můžeme uvést např. Jiří DOLEŽEL, *Brněnský měšťan Henning a brodský těžář Henning řečený Schutwein. K otázce jejich totožnosti*, BMD 17, 2003, s. 13–40; TÝŽ, *Goblinus et Johannes de Iglavia. Několik poznámek ke dvěma osobám brněnských dějin*, BMD 16, 2002, s. 33–49. Medailon raně novověké stříbrské měšťky zpracoval V. Bistrický, viz Vladimír BISTRICKÝ, *Stříbrská měšťanka a zásobování Horního Slavkova v polovině 16. století*, in: Dějepis XXII. Sborník katedry historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, Plzeň 2006, s. 114–131.

²¹ V této souvislosti je možné zmínit ustanovení ze statut řezníků, které uvádí, že každý řezník musel vlastnoručně provádět výsek masa, pouze vdovám a sirotkům po řeznících bylo umožněno, aby vykonávali řemeslo prostřednictvím pomocníků. Srov. Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo*, Brno 2001, s. 172.

²² Tato praxe je v širokém měřítku doložena v zahraničí, srov. např. R. MAZO KARRAS, *From Boys to Men*, s. 114. Zmínky o ní nicméně nacházíme i v pramenech domácí provenience, viz M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 186. V podobné situaci mohly být také dcery cechovních mistrů v případě, že dotyčný neměl syna – sňatek dcery s oblíbeným tovaryšem tak mohl být elegantním východiskem.

²³ V tomto ohledu se odvolávám zatím pouze na situaci v Brně, srov. Ludmila SULITKOVÁ, *Statuta městské rady brněnské pro řemeslníky z poloviny 14. století*, BMD 10, 1989, s. 143–149;

že cechovními tovaryši a mistry jsou muži, zatímco ženy nalzáme v pozicích, které nevyžadovaly přílišnou fyzickou námahu a hlavně odbornou kvalifikaci. Zde se dostáváme k otázce přístupu ke vzdělání, které bylo směrem k pozdnímu středověku stále výrazněji genderově diferencováno (samozřejmě bylo ještě ve větší míře diferencováno sociálně). Vzdělávání hochů a dívek probíhalo odděleně v městských školách, u soukromých učitelů i v kláštorech a také jeho náplň byla jiná. Dívky byly podporovány v osvojení si základních praktických znalostí čtení, psaní a počítání, které mohly využít v praxi,²⁴ zatímco u chlapců mohly být městské školy předstupněm univerzitního vzdělání, byli tedy vzdělávání šíře a intenzivněji. O tom, že i nepříliš majetným měšťanům se mohlo v dané době dostat vynikajícího vzdělání na zahraničních univerzitách, mohou svědčit například životní osudy brněnského notáře Jana Thabrarra.²⁵ Dívkám byl vstup na univerzity striktně zapovězen, což mělo za následek výrazný hendikep žen v pracovní sféře, který se projevoval de facto až do druhé poloviny 19. století.

Možnosti práce a variabilita řemesel a obchodu je pochopitelně vždy úzce navázána na hospodářskou situaci daného města, potažmo celé země. V tomto ohledu je signifikantní situace v Brně – největšího rozvoje co do počtu obyvatel i hospodářské prosperity dosáhlo Brno ve druhé polovině 14. století a tato skutečnost se jasně odráží i v nevídaně pestré škále zaznamenaných řemesel v této době. Podíváme-li se na vykonávaná řemesla optikou diferenciaci na základě pohlaví, neshledáme až na výjimky²⁶ výrazný rozdíl, nicméně finanční ohodnocení žen bylo obecně nižší. V době pohusitské se situace mění, variabilita povolání je mnohem nižší²⁷ a zároveň se zdá, že vzrůstá potřeba kvalifikace, což může dosvědčovat fakt, že většina žen zachycených v rejstříku městské sbírky z roku 1432 vykonávala na kvalifikaci nenáročnou povolání šenkýřky.²⁸

Organizace středověkého městského cechu byla prostředím, které kladlo na

M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 66–71; situace v ostatních městech se může lišit. V západní Evropě jsou známé floskule právních statut, která výslovně vylučují ženy, případně naopak specifikují cechy, jež byly přístupny výhradně ženám, viz např. E. ENNEN, *Ženy ve středověku*, s. 167–168.

²⁴ K výchově dívek v městském prostředí ve středověku srov. např. Margaret WENSKY, *Mädchen- und Frauenbildung in der spätmittelalterlich-frühneuzeitlichen Stadt*, in: Wilhelm JANSSEN – Margret WENSKY (Hg.), *Mitteleuropäisches Städtewesen in Mittelalter und Frühneuzeit*, Köln – Wiemar – Wien 1999, s. 21–40; Andrea KAMMEIER-NEBEL, *Frauenbildung im Kaufmannsmilieu spätmittelalterlicher Städte*, in: Elke KLEINAU – Claudia OPITZ (Hg.) *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*, Frankfurt 1996, s. 78–90. Pro české prostředí nebyla otázka vzdělávání v období středověku dosud podrobněji řešena.

²⁵ K jeho životu nejpodrobněji Jaroslav DŘÍMAL, *Notář Jan Thabrarr*, *Časopis Matice moravské* (dále jen ČMM) 58, 1934, s. 1–144; nejnověji pak Stanislav PETR, *Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně*, Praha 2007.

²⁶ Typickou výjimkou představovalo povolání porodní báby, lat. obstetrix nebo obstitrix.

²⁷ K tomu srov. Ludmila SULITKOVÁ, *Řemesla v Brně ve středověku*, ČMM 103, 1984, s. 64–83, která v polovině 14. století konstatuje 132 výrobních odvětví, zatímco v druhé polovině 15. století hovoří pouze o 53 řemeslech a 13 živnostech.

²⁸ Viz M. MALANÍKOVÁ, *Brněnské ženy 1343–1477*, s. 35.

dobové normy maskulinity specifické nároky. Denním intenzivním kontaktem se ženami vzniká u mužů jednak potřeba vymezit se vůči „slabší“ polovině lidstva, ale především obstát v silné konkurenci ostatních mužů. Existují doklady, že cechovní organizace byly v našich městech rozvinuté již ve 14. století a stávaly se důležitým hráčem na městské politické scéně.²⁹ Parametry plně rozvinuté mužnosti představovala v městském prostředí hlavně ekonomická nezávislost, která vyplývala z finančního úspěchu v rámci vykonávaného povolání, tedy určitá „zralost“, která s dospělostí v biologickém smyslu souvisela pouze okrajově. Jak trefně formuluje Mazo Karras: „Muži museli nejen dokázat, že nejsou ženami, ale hlavně dokázat, že nejsou dětmi.“³⁰ Pro středověkou městskou společnost orientovanou na výkon je symptomatické, že kritérium finanční nezávislosti je argumentem, kterým městské právo vysvětluje a obhajuje také relativně nezávislé postavení vdov ve srovnání s ostatními ženami.³¹

Rovina práva je i v ostatních ohledech sférou, ve které je mužská dominance jasně formulována – manžel je deklarován jako správce ženina těla i jejího majetku.³² Postupem doby však můžeme i v této oblasti sledovat, že mužským principem prostoupená struktura začíná erodovat a objevují se nejružnější výjimky, ze kterých je patrné, že účast žen ve veřejném životě získává na intenzitě. Není snad od věci domnívat se, že tyto výjimky mají svůj původ v zapojení žen do ekonomických struktur města. Bylo by nicméně zavádějící uvažovat v intencích centralizované ženské „emancipace“ (vědomí solidarity se v této době utvářelo pravděpodobně primárně na základě sociálního statusu, nikoli na základě příslušnosti ke stejnému pohlaví), spíše můžeme tento posun připisat na vrub praktickým požadavkům organizace městského života. Například svědectví ženy se obecně nepřipouštělo, jelikož žena byla definována jako bytost lehkomyšlná a nestálá,³³ v brněnské právní knize však najdeme případ, kdy svědectví měšťanky, která přistihla a pronásledovala zloděje, bylo v praxi bez výhrad akceptováno.³⁴

Dalším zajímavým výnosem, který svědčí o pružném chápání rolí z pohle-

²⁹ Srov. např. Jaroslav MEZNÍK, *Brněnský patriciát a boje o vládu nad městem ve 14. a 15. století*, BMD 4, 1962, s. 247–349.

³⁰ Autorka podrobuje v knize rozboru tři různá sociální milieu – šlechtický dvůr, univerzitu a městskou dílnu. Dochází k závěru, že v rámci dvorské kultury bylo zapotřebí dokázat svou maskulinitu vymezením se vůči „ženám“, na univerzitách vůči „divochovi“, tedy nevzdělané a nekontrolovatelné bytosti a v městské dílně vůči „dítěti“, neboli nesamostatnému, nezralému elementu, srov. R. MAZO KARRAS, *From Boys to Men*, s. 107 a 151–152.

³¹ Viz např. příslušné pasáže brněnské právní knihy: Miroslav FLODR (ed.), *Právní kniha města Brna I*, Brno 1990: „*Mulier autem vidua, quia bonorum est domina, sive agat sive respondeat, tamquam vir iurando cadit et causam obtinet vel amitit.*“ (s. 311), „*cum vidua de bonis propriis, quorum per se est domina, facere possit et disponere quicquid placet sicut vir, dignum censetur, quod etiam agendo vel respondendo super bonis talius eidem iuri subiaceat, quo vir subiacet ipso iure.*“ (s. 308).

³² Srov. M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 269.

³³ „*...testimonium mulieris, quia inconstans est, reicitur de iure ...*“ Viz M. FLODR (ed.), *Právní kniha*, s. 372.

³⁴ M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 223.

du práva, je situace, kdy manželka, pokud ji zástupci města uznali za způsobilou, tj. rozváznou, prozíravou, počestnou a duševně bystrou,³⁵ mohla v určitých přesně stanovených situacích právně převzít zodpovědnost za rodinu jako celek. Jednalo se konkrétně o případy, kdy manžel trpěl fyzickými defekty (sešlost věkem, neschopnost mluvit, postižení mrtvicí, lepra, chybějící údy) nebo nedostatečnými psychickými kvalitami (marnotratnost, šílenství, zuřivost, povalečství, nadměrné navštěvování hospod, hazardní hry).³⁶ Na tomto ustanovení je jasně vidět, že z pohledu městské samosprávy bylo nejdůležitější zachovat prosperitu domácnosti jako celku, tento ohled byl zřejmě důležitější, než důsledné lpění na mužské dominanci v rodině. Celá situace je mimořádně zajímavá i tím, že zde nacházíme explicitní definici morálních a fyzických kvalit, které středověká městská společnost považovala za nezbytné pro (případně neslučitelné s) plnohodnotnou realizaci mužství. Pokusíme-li se dané ustanovení rozvést s ohledem na zkoumané téma, můžeme dospět k logickému závěru: pokud byla konkrétní žena nositelkou takových, přesně stanovených vlastností, stávala se důstojnou zástupkyní muže, neboli (v kontextu všeprostupujícího křesťanského vidění světa)³⁷ dokonalejšího principu, a jako taková se mohla ujmout vedoucí role v rodině, aniž by došlo k převrácení „přirozeného“ řádu světa, ve kterém byl ženský princip v hierarchické perspektivě za všech okolností podřízen principu mužskému.

V kontextu dobového konstruktů maskulinity v městském prostředí vrcholného a pozdního středověku je podstatná také právně ukotvená a v praxi rigidně dodržovaná zásada absolutního vyloučení žen z veřejných funkcí a možnosti ovlivňovat dění na městské politické scéně, tedy působit v rámci městské samosprávy. Tyto sféry spadají plně pod mužskou kontrolu a je nutné zdůraznit, že vstup do rady byl výrazně podmíněn také ekonomickým zázemím a sociálním statusem. V přístupu k úřadům se tedy nejvýrazněji prolínají dvě restriktivní diferenciace typické pro středověk: genderová a sociální. Ideál „mužnosti“ je v kontextu městské komunity demonstrován nejvýrazněji právě aktivitou ve sféře veřejného života – při vykonávání některého z městských úřadů. Jestliže pouze některým mužům se podařilo dosáhnout ekonomické nezávislosti, pak tento úspěch byl pouze pro některé z nich vstupní branou do světa exkluzivní maskulinity potvrzené ze dvou stran, tedy jak ve vztahu k ženám, tak ve srovnání s ostatními konkurenty stejného pohlaví.

Soužití žen a mužů v prostoru městských hradeb reflektuje také dobová literární produkce domácí provenience. Ta zároveň otevírá dveře k pochopení dobové konstrukce mužství a ženství v abstraktnější rovině.³⁸ Na městské prostředí je

³⁵ „... uxor legitima, si circumspecta, provida fuerit et honesta ...“ Viz M. FLODR (ed.), *Právní kniha*, s. 315, na jiném místě téhož pramene pak jmenována i bystrost: „... si sagaces sunt ...“, s. 311.

³⁶ Srov. M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 273–274.

³⁷ Ke genezi středověkých kategorií „mužství“ a „ženství“ odvozených z učení církevních autorit stručně a výstižně např. Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMIDT (edd.), *Encyklopedie středověku*, Praha 2002, s. 413–423.

³⁸ K obrazu mužství a ženství ve středověkých českých satirách srov. podrobněji u Alfred THOMAS,

bezprostředně navázána literatura satirického charakteru. Autoři těchto skladeb určených k veřejnému přednesu byli muži, což dokazuje mimo jiné jejich negativní vymezování se vůči ženám, které bývají nejčastěji označovány za hádavé, marnivé a toužící po penězích. Muži tvořili také většinu publika a implicitní návody, jak se s ženským živlem vypořádat a udržet jej v patričních mezích, tvoří z tematického hlediska významnou část těchto skladeb. V případě zlomku hry *Mastičkář*³⁹ vyplyne napovrch, že také homogenní skupina „žen“ měla své marginalizované podkategorie: zde jsou to „staré báby“, jež bývají na úrovni jazykových prostředků metonymicky spojovány s částmi těla, které jsou biologicky svázány se sexem a vyprazdňováním s jasným cílem podtrhnout pejorativní hodnocení této skupiny a umocnit jejich zesměšnění.

Staročeskou satirou se v české literární historii obvykle rozumí až skupina skladeb dochovaných v tzv. Hradeckém rukopise, pocházejícím z druhé poloviny 14. století, a dále pak satiry tzv. Smilovy školy z konce téhož století.⁴⁰ Zde je jednoznačné, že autoři vycházeli z tradičního obrazu neřestné ženy, který produkovala hlavně literatura náboženského obsahu. Strach ze ženského pohlaví, do jisté míry snad pochopitelný u duchovních, se na této rovině přenesl i do středověkého města. Maskulinita zůstává mimo diskurz, protože představovala normu, a autoři-muži tudíž necítili potřebu ji blíže definovat. Ženy bývají v satirách líčeny jako vábníčka ďáblová, pranýřována je v prvé řadě jejich nezkrotitelná sexualita. Ze satiry o ševcích pak pochází známá scéna odlišného ražení – švec fyzicky potrestá svou ženu za to, že mu na veřejnosti odmlouvala. Jakmile se pár ševcovských manželů ocitá osamotě, švec se své ženě pokorně omluví. Účel trestu se tedy jeví jako demonstrativní, jde o to ukázat, kdo má v rodině „hlavní slovo“, a ubránit tak svou identitu v komunitě ostatních mužů. Násilí zpracované literárně nemuselo být nutně obrazem žité reality, i když tato scéna líčená se všemi detaily působí velmi sugestivně, ale může dokladovat roli násilí jako konceptu při definování hranic sociální interakce.⁴¹ Fyzické násilí se jeví jako ve své době legitimní prostředek při znovunastolení společenské rovnováhy, jejímž pilířem byla mimo jiné i podřízenost žen jejich mužským protějškům.

Česká literatura není v tomto ohledu v evropském kontextu výjimečná, nabízí se srovnání s francouzskými fabliaux, které jsou také vyhoceně misogynní.⁴² Nenávistný tón vůči ženám může být v městském prostředí paradoxně umocněn tím,

Čechy královny Anny, Brno 2005. Michaela MALANÍKOVÁ, *Obraz ženy v české středověké literatuře*, in: *Drugie polsko-czeskie forum mlodych mediewistów* (Sborník z konference konané 25. – 27. 10. 2007 v Hnězdně), Poznaň 2009, s. 203–211.

³⁹ Editoval např. Václav ČERNÝ, *Staročeský Mastičkář*, in: *Rozpravy Československé akademie věd*, roč. 65, 1955.

⁴⁰ Editoval několikrát Josef Hrabák, viz např. Josef HRABÁK, *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*, Praha 1962.

⁴¹ K tomu srov. např. Joy WILTENBURG, *Disorderly Women and Female Power in the Street Literature of Early Modern England and Germany*, Virginia 1992, s. 183.

⁴² Stručná definice tohoto literárního žánru z pohledu gender history viz např. Margaret SCHAUS (ed.), *Women and Gender in Medieval Europe*, New York 2006, s. 271–272.

že autoři pozorovali v každodenním životě jejich „emancipaci“ a cítili ohrožení svých pozic, potažmo světového řádu jako takového. Proto se mohli uchýlovat k prosazování stereotypních vzorců chování, na které průběžně apelovala církev.

Středověk je dobou rozporů, což plně platí i pro vztahy mezi muži a ženami. Tato dichotomie měla nicméně v denním životě středověkého města méně ostré hrany, než by bylo možné předpokládat na základě pramenů normativních či dobových církevních traktátů. V souvislosti s výraznými sociálními rozdíly panujícími ve městech je zřejmé, že hranice prostoru, ve kterém jednotliví aktéři prosazovali své zájmy, jsou modifikovány podstatným způsobem i na základě jejich ekonomického a sociálního zázemí, nejen na příslušnosti k danému pohlaví. Pokud se muži a ženy skutečně pohybovali v oddělených sférách, dělo se tak na rovině právních norem a „náboženské ideologie“, zatímco ve světě každodenní spolupráce byli vzájemně úzce propojeni. Vzhledem k torzovitému dochování pramenů a často jednostranné interpretaci tak mohl být středověk dlouho prezentován jako doba, kdy muži jako skupina systematicky utlačovali jinou skupinu, kterou tvořily ženy, a o několik desetiletí později jako doba, kdy ženy zažívaly „zlatý věk“ relativní svobody ve spolupráci s muži. Je zřejmé, že tyto dva protichůdné soudy zrcadlí spíše různé meta-narativní myšlenkové proudy 20. století, než objektivní, badatelsky podložený posun. České prostředí na hledání odpovědi na výše naznačené otázky zatím teprve čeká.

Summary:

Separated spheres or complementarity?

Interaction of men and women against the background of a medieval town

The aim of the paper is to present an introduction into a topic concerning the ways men and women lived and worked together within the space of a medieval Czech or, more precisely, Moravian town. The text neither draws on any previous research nor does it develop any prior findings as there are no relevant findings to this topic available up to the present day. It rather outlines some basic questions and theses. It also reflects on specific methods of gender-oriented research of medieval resources and difficulties that a mediaevist may face when dealing with this issue.

Michaela MALANÍKOVÁ